

DİL ENCÜMENİNİ VE TÜRK DİL KURUMUNU MEŞGUL EDEN YAZIM SORUNLARI

Hamza Zülfikar

- Yeni Türk harflerinin kabul edildiği 1928 yılından bu yana aradan 92 yıl geçti. Arapça kökenli kelimelerin Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirilmesi, bunların yazımı, kabul etmek gerekir ki kolay olmamıştır. Yüzlerce Arapça, Farsça kelime; özellikleriyle, hatta kurallarıyla bugün de dilde yaşamaktadır. Dil Encümeni üyeleri (azaları) Ahmet Cevat, Ahmet Rasim, Celal Sahir, Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet, İbrahim Necmi, İbrahim Osman (raportör), İsmail Hikmet, Mehmet Baha, Mehmet Emin, Mehmet İhsan, Ragıp Hulusi, Ruşen Eşref, Yakup Kadri'den oluşan heyet; 1928'de *İmlâ Lûgati*'ni çıkararak Arap harfleriyle yazılan yaklaşık 22.000 kelimeyi yeni Türk harflerine aktarmışlardır. Doğal olarak bu büyük çalışmanın içinde kelimelerin yazımlarıyla ilgili birçok da tutarsızlık meydana gelmiş ve bunlar daha sonraki çalışmalarda ele alınmıştır. *İmlâ Lûgati*'nde en çok dikkati çeken husus, kelimelerdeki uzun hecelerın gösterılmemesidir.

Dil Encümeninin *İmlâ Lûgati* üzerinde yapabildiği düzenlemelerden sonra bu görev, Atatürk'ün isteğiyle Türk Dil Kurumuna verilmiş; Dil Encümeninin çalışmaları ise o tarihte sona ermiştir. Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi (Dilmen) başta olmak üzere Encümen üyelerinden Ahmet Cevat, Ragıp Hulusi, Falih Rıfkı, Yakup Kadri ve diğerleri kelimelerin yazımı üzerindeki çalışmalarını bu kez Türk Dil Kurumunda yürütmüşlerdir. Araya Güneş Dil Teorisi girmiş, birkaç yıl bu teorinin Türkçeye uygulanmasıyla geçmiştir.

1930'lu yılları içine alan bu safhada Arapça, Farsça kelimelerin yazımının yanı sıra Fransızca kelimelere de ilgi artmıştır. İbrahim Necmi Dilmen'in "Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesinde" daha çok Güneş Dil Teorisi çerçevesinde verdiği derslerin yer aldığı *Türk Dil Bilgisi Dersleri* (1936) adlı kitabı, pek çok Fransızca terimi içine almaktadır. Türkçenin ses ve harf düzeninin dikkate alınmadığı bu kelimelerden yazımlarını koruyarak birkaç örnek verelim:

Sübjektif, abstractif, instinctif, refrexif, konson, vokal, süje, morfolojik, obje, fonem, monofonemi, morfem, bifonemik, monosilap, prefiks, semantik, fleksiyon vb.

Bunlar kullanılırken arada Türkçe terim önerilerinde de bulunulmuştur. *Konson* için “sessiz” demek doğru değil diye ifade edilmiş, *ündeş* terimi önerilmiştir.

Bu örnekten hareket ederek diyebiliriz ki özellikle dil bilgisi terimlerinde farklı öneriler ve farklı terim tercihleri bugüne kadar devam etmiştir. *Sait samit / sesli sesiz / ünlü ünsüz / vokal, konson vb.*

Dil tarihi açısından 1930’lu yılların terimleri ve yazım çalışmaları, başlı başına ele alınabilecek ve bir kitap olacak nitelikte meselelerle doludur. Türk bilim ve sanat adamları; kendi alanlarındaki terimlerde birliğe varamadılar, Türkçe karşılık bulmakta çaba gösteremediler. Özellikle Batı kökenli terimlere dokunulmadı.

On yıl içinde elde edilen birikimler sonucunda 1940’lı yıllara gelinmiştir. Türk Dil Kurumunca 1941 tarihli *İmlâ Kılavuzu* yayımlanmış, kelimelerin yazımında büyük ölçüde birlik sağlanmıştır. Bu eserde de asıl sorun; gene Arapça, Farsça kelimelerin yeni Türk harfleriyle nasıl yazılacağıyla ilgilidir. Hemen belirtmek gerekir ki bu bir süreç olup Arapça kelimelerin yeni Türk harfleriyle yazımı, 1990’lı yıllarda da yaptığımız toplantıların başlıca konusu olmuştur. Öyle ki sorunlar, yalnızca Arapça ve Farsça kelimelerle ilgili değildi; *bilistifade, alelacele* gibi Arapça şekiller, *mevzu-ı bahis* gibi Farsça tamlamalar, *ufuk / afak, sarrac, hammal* gibi çokluk biçimleri, *natamam, mühürdar* gibi ön ve son ekler, *beyanname* gibi birleşik kelimeler yıllarca Türk Dil Kurumunun çalışanlarını meşgul etmiştir.

Yeni Türk harflerinin kabul edildiği tarihten itibaren Osmanlı Türkçesinden kalan kelimelerin yazımını üstlenen üyelerin her biri, zamanla aramızdan ayrıldı ve rahmetli oldu. Bunlardan biri de *Türkçe Sözlük*’ün yayımını üstlenen Mehmet Ali Ağakay idi; Hasan Eren, sözlük çalışmalarını ondan devralmıştır. Daha doğrusu M. A. Ağakay, *Türkçe Sözlük*’ü ona emanet etmiştir. Onları ve yaptıkları düzenlemeleri, daha sonraki yıllarda yaşanan dil kavgaları, çekişmeleri arasında gereği gibi anamadık; bugün belli bir şekil almış olan yeni Türk harflerinin nereden nereye geldiğini konu edip yeni nesillere anlatamadık. Dahası toplumda bu konulara ilgi, merak azaldı. Bunun sonucu olarak Batı dillerinden Türkçeye giren yabancı kelimeleri Türkçenin ses düzenine, kurallarına göre yazmak gibi toplumda, hatta bilim adamları arasında bir kaygı gelişmedi. Farsça *aheng* kelimesini “Türkçede son seste sert ünsüzler bulunur.” kuralına uygun olarak *ahenk* yapmışken Batı dillerinden gelen *brifing* gibi kelimelerde bu kurala uyulmadı.

Encümen üyeleri gerçekten büyük bir özveriyle çalışmışlardır. Bugünkü sözlüklere *iptidai* (ilkel) biçiminde alınmış kelimenin aslı *ibtidai*’dir. Encümen üyeleri, o tarihte bu kelimeyi *İmlâ Lûgati*’ne *iptidai* biçiminde almış. Ünsüzle-

rin etkileşmesinde daha çok ilerleyici benzeşme biçiminde görülen ses olayının, gerileyici bir benzeşme örneğini bu kelime de görmekteyiz. Denebilir ki o gün iş başında olanlar, Türkçenin bu inceliklerini de titizlikle dikkate almışlardır. Osmanlı Türkçesine vâkîf olup eski yazıyla eğitimlerini tamamlamış olan bu şahsiyetler, üstlendikleri görevi belli bir düzeye ulaştırabilmişlerdir.

Encümen üyeleri, *türk, türkçe* gibi dil ve millet adlarını küçük harflerle *İmlâ Lûgati*'ne almışlar; burada *beri, kere, beraber* edatlarını *yüz senedenberi, bazıkere, bununlaberber* örneklerinde olduğu gibi bitişik yazmışlardır. Bu tür örnekler daha sonraki yıllarda ele alınmış, düzeltmeler yapılmıştır. *Demiryolu, kalınkafa, güler yüzlü* gibi *İmlâ Lûgati*'ne bitişik yazılmış kelimeler; bugün elimizdeki *Yazım Kılavuzu*'nda (2012) *demir yolu, kalın kafa, güler yüzlü* biçimindedir. Hemen belirtmek isterim ki kelimeleri bitişik ve ayrı yazma sorunu, eldeki *Yazım Kılavuzu*'na rağmen bugün de devam etmektedir.

Arap harflerinden yeni Türk harflerine geçişte yaşanan yazım sorunları, yalnızca Arapça ve Farsça kelimelerle sınırlı değildir. Yeni harflerle Batı kökenli kelimelerin Türkçenin ses düzenine göre yazımı da bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu şartlarda yapılacak iş, bunların yazımlarını yeni Türk harfleri çerçevesinde Türkçenin ses düzenine uygun hâle getirmektir. Dilek böyle olmakla birlikte, beklenenin gerçekleşmediği görülmektedir. Mesela ulaşımaya yeni giren aracın adı *scooter* olarak gazetelerde yer almaktadır (*Hürriyet*, 14.09.2020).

Arap harflerinden yeni Türk harflerine geçişte yaşanan sorunlar, yazımla ilgili olduğu kadar söyleyişle (telaffuz) de ilgilidir. Bu sebeple yazım kılavuzları gibi söyleyişle ilgili bir eser de yayımlanmalıdır. Bu konuda İclâl Ergenç ve Şener Mete'nin çalışmalarını analım.¹

Bu açıklamalardan sonra Dil Encümenini ve Türk Dil Kurumunu yıllarca meşgul eden sorunlardan birkaçını burada dile getirmeye çalışalım.

Arap harflerinden Yeni Türk Harflerine Geçişte Uzun Hecelerden Kaynaklanan Sorunlar:

Eski harflerin kullanıldığı tarihte örnek olarak *fâtil, sâhil, âheste, âdâb, lâzım* gibi kelimelerinin ilk hecesindeki uzunluk, bir harfle (elif) gösterildiğinden Türkler için o tarihlerde heceyi uzun okuma kolay olmuştur. Bunun gibi uzun hece içeren binlerce Arapça kelimeyi Türkler, yüzyıllar boyunca -Türkçede uzun hece olmadığı hâlde- öğrenmek ve kullanmak zorunda kalmıştır. Yeni Türk harflerine geçildiğinde uzun hecenin yazıda gösterilmesi bir sorun olarak ortaya çıkmışsa da Dil Encümeni üyelerinin hazırladıkları *İmlâ Lûgati*'ndeki uygulamalara baktığımızda onlar; *hâdise, hissî* gibi bazı kelimeler dışında uzun heceleri bir işaretle gösterme taraftarı olmamışlardır. Ancak o tarihlerde gazetelerde *-dâvâ* örneğinde olduğu gibi- uzunlukları düzeltme işaretiyle

1 Şener Mete, *Konuşturan Sözlük*, TRT, 2009. İclâl Ergenç, *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2018.

göstermek bir ihtiyaç olarak görülmüş, bundan pek vazgeçilmemiştir. Yüzyılın sonuna doğru Türk Dil Kurumunca uzun hecelerin yazımına bir çözüm getirilmiş; örnek olarak *adet* (sayı) / *âdet* (görenek) veya *askeri* / *askerî*, *âdem* / *adam* gibi şekilce benzer, anlamca farklı olanların dışında uzun hecelerin yazıda gösterilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu karara gerekçe olarak Türkçede uzun hece olmaması gösterilmiş; uzun heceyi temsil eden bir harfe, bir işarete gerek duyulmamış; bu tür kelimeleri doğru telaffuz etmek, eğitim ve öğretime bırakılmıştır. Sonuçta uzun heceli Arapça ve Farsça kelimeler aslına uygun olarak Türkçede kalmaya devam etmiştir. İlgili çekici durum ise Türkler, bugün herhangi bir işaretle gösterilmediği hâlde Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzunluğu Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi korumakta ve söz konusu uzun heceleri herhangi bir işaret kullanmadan *maliye*, *kanun*, *ayin* gibi yüzlercesini aslına uygun olarak telaffuz etmektedir. Özellikle dinî terimlerde uzun heceler titizlikle korunmakta, sonuç olarak Arapça ve Farsça kelimeler ses özellikleriyle Türkçede yaşamaya devam etmektedir.

Durum böyleyken aslında hecesi uzun olan *âr* (arsızlaşmak), *arzû* (arzulamak), *bâp* (bu bapta), *basit* (basitleştirmek), *zamân* (zaman zaman), *buhâr* (buharlaştırmak), *rahât* (rahatına düşkün), *tamâm* (tamamlamak), *mâl* (mal mülk sahibi), *lâf* (lafını esirgememek), *pâzâr* (pazara gitti), *peynîr* (peynirini beğenmiş), *râst*, *cân* (canım acıyor) gibi sayılı kelimelerin uzun hecelerinin kısa okunması giderek yaygınlaşmış; kısa söyleyişler kurallı sayılmıştır. Henüz değişimini, yaygınlığını tamamlayamamış; ilk hecesi aslında uzun olan *sâdece*, *âfet* (afet işleri), *âvize* gibi kelimeler de var. Bunlar da kısa heceyle söylenmeye başlamıştır.

Konuyla ilgili başka bir mesele daha var. Bugün *dünya* örneğinde olduğu gibi uzun heceyi kısa söyleyenleri kınasak da kelimelerde heceyi kısa okuyuş / söyleyiş anlaşılabilir devam edecektir. Ayrıca okullarda, üniversitelerde öğrencilerin kelimelerdeki uzun heceyi kısa söylemesini, okumasını düzeltirken biraz düşünmemiz gerekir.

Bu durum yani kısa okunuş, söyleyiş sunucu *Halit (Kıvanç)* gibi adlarda da başlamıştır.

Bir kısım *istifhâm*, *zahîr*, *mukâbil* gibi hecesi uzun örnekler var ki bunların kullanım sıklığı giderek azalmıştır. Bu tür kelimelerle karşılaşan nesil, uzun heceleri kısa telaffuz etmektedir. Bu durumu ayrıca Millî Edebiyat Dönemi metinlerinden bir parçayı öğrenciye okuttuğumuzda görebiliyoruz.

Konuyla ilgili farkına pek varılmayan bir durum var ki uzun hecesi yalın hâlde kısalmış *mal*, *tamam*, *bahar*, *ruh*, *peşin* ve *sabah* gibi kelimelerin sesliyle başlayan bir ek aldıklarında uzun hecelerin tekrar ortaya çıkışıdır. *Mal etmek* (mâ-let-mek), *tamamını istemek* (ta-mâ-mı-nı), *bahar* (gençliğinin ba-hâ-rında), *sabah* (sa-bâ-hın köründe), *ruh* (rû-hu-na fatiha), *peşin* (pe-şî-nen) vb. Bu durum, söz konusu hecenin açık hece durumuna düşmesiyle ilgilidir.

Konumuz yalnızca uzun hecelerle sınırlı değil. Yeni Türk harflerine geçerken el atılmadık Farsça, özellikle Arapça kelime kalmamış; binlercesi üzerinde mesai harcanmış; birçoğuna *endîşe / kaygı, husûsî / özel, tedbîr / önlem* örneklerinde olduğu gibi karşılıkları bulunmuş ama aynı çaba Batı kökenli kelimeler için gösterilmemiştir.

Dil Encümenini ve daha sonra Türk Dil Kurumunu bugüne kadar meşgul eden konular, özelliklerine göre çeşitli başlıklar altında incelenebilir. Mevcut sorunları burada ele almak, yazımızın sınırlarını aşar. İleride bunları daha geniş bir şekilde incelemek umuduyla konu başlıklarından bir ikisini ele alarak birkaç örnekle bunları gruplandırmaya çalışayım.

Son Seste Bulunan Çift Ünsüzlerden Kaynaklanan Sorunlar

Dil Encümeni, Arapça kökenli *cedd, hall, hakk, hiss* gibi sonu çift ünsüz olan kelimeleri yeni harflere aktarırken bunları yalın olarak *cet, hal, hak, his* biçiminde Türkçeye mal etmiş ancak çekime girdiğinde *halletmek, hisse kapılmak, ceddine rahmet, hakkına riayet* örneklerinde olduğu gibi söz konusu kelimelerin aslını korumak zorunda kalmıştır. Bunlar *hal etmek, hisse kapılmak, cedine rahmet, hakına riayet* biçimine getirilememiş; Arapça kökenli bu tür kelimelerin yapısı korunmuştur. Görülüyor ki bu tür örneklerde dile yabancı olan kelimelerin özellikleri saklı kalmış. Bu tutum, bugün de geçerlidir.

Tek Heceli Arapça Kelimelerden Kaynaklanan Sorunlar

Yeni Türk harflerine geçerken Encümen heyetinin üzerinde mesai harcadığı sorunlardan biri de *'ayb, 'ahd, fikr, bahs, defn, resm, hüzn, haps, hacz, hacm, hüküm* gibi Arapça kökenli kelimelerdir. Bunlar yalın olarak *İmlâ Lûgati'*nde *ayıp (ybi), ahit (hti), fikir (kri), bahis (hsi), defin (fni), resim (smi), hüznün (znü), hapis (psi), haciz (czi), hacim (cmi), hüküm (kmü)* biçiminde verilmiştir. Türk Dil Kurumunun günümüzdeki *Yazım Kılavuzu* da bu tutumu kabul etmiş ve kelimeleri *ahit, -hdi; resim, -smi; bahis, -hsi; fikir, -kri* biçiminde almıştır. Bu tür kelimelerde de Arapça kelimenin özellikleri korunmuş yani *fikirinizi beğendim* veya *resiminizi çekeyim* örneklerinde olduğu gibi bir düzenleme yapılamamıştır. Ancak *İmlâ Lûgati'*ne *'ayıp (ybi)* biçiminde verilen bu kelime, günümüzde yürürlükte olan *Yazım Kılavuzu'*nda *ayıp, -bı* biçiminde geçmektedir. Bugün *aybını yüzüne vurdu* biçimindeki söz *ayıbını yüzüne vurdu* olarak kullanılmaktadır. İşlenen örneklerde görüldüğü gibi, Arapça kökenli kelimelerin özellikleri burada da korunmuştur.

Son ve İç Seste Bulunan İnce G, K Ünsüzlerinden Kaynaklanan Sorunlar

Ele aldığımız meseleler içinde bazıları var ki yabancı kelimelerden kaynaklanan sorunlar söyleyişe yansımış ve bugün birtakım söyleyiş hatalarına neden olmuştur. Konu *bigane, kâşif, âgâh, ahkâm* gibi kelimelerin telaffuzu ile ilgilidir. Bunların içinde en çok duyulan *Hakkâri* yer adıdır. İnce *k* ve ince *g* seslerini bulandıran bu tür kelimelerin ilgili hecesi, bazı yurttaşlarca kalın okunmaktadır. Dil Encümeni, *İmlâ Lûgati'*nde bunların düzeltme işaretini kullanarak

ince okunmasını sağlamaya çalışmış; “incelten (^) işaretinin *a* ve *u* üzerine konduğu zaman bu harflerin evvelindeki *g* ve *k* seslerini incelttiğini” belirtmiştir (XXII. s.). Görüldüğü gibi Doğu kökenli kelimelerden kaynaklanan sorunlar, yalnızca yazımla ilgili olmayıp söyleyişle de ilgilidir.

Dil Encümeninin onca çabasına rağmen halledemediği sorunlar, Türk Dil Kurumunca çözülmeye çalışılmış ve bu iş yıllarca ilgilileri meşgul etmiştir. Sayfa sınırlaması sebebiyle burada işleyemediğim konulardan biri de *İmlâ Lûgati*'nde geçen *meb'us*, *mer'i*, *şer'i* gibi kelimelerdi. Türk Dil Kurumunda bunlar daha sonra *mebus*, *meri*, *şeri* biçiminde yazım kılavuzlarına alındı. *Meri* sözüne *yürürlükte* karşılığı bulundu, bir ölçüde sorun giderildi ama *şeri* kelimesinin telaffuzu bugün de *şer'i* biçimindedir.

Konuya genel olarak baktığımızda Dil Encümenini ve daha sonra Türk Dil Kurumunu meşgul eden sorunlar, hep yabancı kökenli kelimelerden kaynaklanmıştır. Sorunlar yalnızca Arapça kökenli kelimelerle sınırlı değildi. *İmlâ Lûgati*'nde geçen *armator*, *fabrikator* kelimeleri daha sonra Türk Dil Kurumunda *fabrikatör*, *armatör* biçimine getirildi. Bugüne geldiğimizde dili tehdit eden bir büyük sorun var ki o da Türkçeye giren Batı kökenli kelime ve terimlerin yazımı ve telaffuzudur.